

ALCAZAR SARAYI'NDAKİ “TUNUS’UN FETHİ” KONULU TAPESTRYLER¹

*Didem ATIŞ ÖZHEKİM**

Özet

İber Yarımadası yedi yüz yıl boyunca iki güçlü kültür olan Müslümanların ve Hıristiyanların birlikte yaşadığı topraklar olmuştur. Bu süreçte oluşan kültürel birliktelik mimariye ve sanata da yansımıştır. Real Alcázar de Seville 1181-1364 yılları arasında inşa edilmiş olup; mimarisinde ve süslemelerinde Müslüman, Gotik, Müdeccer, Rönesans, Barok ve Romantizm üsluplarını taşımaktadır. Sarayın Salón Los Tapices’de (Tapestry Salonu), 1548 – 1554 yılları arasında Brüksel’de dokutulmuş, on iki parçadan oluşan The Conquest of Tunis (Tunus’un Fethi) serisinin altısı sergilenmektedir. Çizimleri ressam Jan Cornelisz Vermeyen (1500 – 1559) tarafından, üretimi ise Brüksel’deki Willem de Pannemaker atölyesinde yapılan tapestrylerin, sanatsal değerinin yanı sıra; tarihi bir olayı anlatması açısından da çok büyük bir önemi vardır.

Anahtar Kelimeler: Tapestry, İspanyol-Müslüman İlişkileri, Real Alcázar de Seville, Salón Los Tapices (Tapestry Salonu), Tunus’un Fethi.

“THE CONQUEST OF TUNIS” TAPESTRIES AT REAL ALCAZAR

Abstract

The Iberian Peninsula has been the land of two powerful cultures of Muslims and Christians who lived together for seven hundred years. The cultural closeness that occurred in these times also affected the architecture and art. Real Alcázar of Seville, built between 1181-1364, contains Muslim, Gothic, Mudejar, Renaissance, Baroque and Romantic styles in its architecture and ornaments. The six pieces of “The Conquest of Tunis” tapestry series, which originally consists of twelve pieces and was woven between 1548 –1554 in Brussels, are displayed at The Salón Los Tapices at Palace. The drawings for the tapestries were painted by Jan Cornelisz Vermeyen (1550 – 1559) and the tapestries were woven in Willem de Pannemaker’s workshop in Brussels. In

¹ Bu makale; Sakarya Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeleri desteği ile Eylül-Aralık 2014 tarihleri arasında İspanya’da yapılan incelemelerin sonucunda oluşturulmuştur.

* Doç, Sakarya Üniversitesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü

addition to the tapestries' artistic value, they also have great significance since they represent historical events.

Key Words: *Tapestry, Relationship between Muslims and Spanish, Real Alcázar de Seville, Salón Los Tapices (Hall of Tapestry), The Conquest of Tunis.*

GİRİŞ

Tapestry; bir tezgah veya çerçevedeki çözgü ipliklerinin, renkli atkı iplikleriyle tamamen örtüldüğü bir dokuma türü (CALVERT, 1921: 1); "dokuma resim" veya "duvar halısı" olarak (ÖZAY, 2001:2) tanımlanmıştır. Genel olarak ise; resimsel konular içeren, duvara asılan dokumalar olarak tarif edilebilir. Antik dönemlerden günümüze kadar farklı kültürlerde bilinen tapestry tekniğine "Fransızcada *tapisserie*, Almancada *wirkerei*, İtalyancada *arazzo*, *tappezeria*, Portekizcede *tapeçaria*, İspanyolcada *tapiz* ve İsveçcede ise *gobelängväv*, *flamskväv* denilmektedir" (BURNHA, 1981: 82, 144). "10. ve 12. yüzyıllar arasında Katalan kiliselerinin altar envanterlerine göre, bu tür dokumalara *tapeta*, *tapetios* veya *tapecios* denilmiştir" (CASTIÑEIRAS, 2011: 12). Anadolu, Orta Asya ve Balkanlarda ise; *kilim*, *kilin*, *çilim*, *qilim*, *kylym*, *kilimas* kelimeleri bu tekniği karşılamaktadır (BALPINAR,1982:46). Tapesrty yapımında dikey ve yatay tezgahlar kullanılmaktadır.

Tapestry dokumaları sadece soyluların iç mekânlarını bezeme isteğinden doğmamıştır, aynı zamanda Avrupa'nın çok nemli iklim koşullarında ısıtılması zor olan kale duvarlarını soğuktan koruma amaçlı da kullanılmıştır. Tapestryler genelde tek veya birkaç parça şeklinde üretilmekteydiler. Önemli kişiler uzun yol seyahatlerinde özellikle büyük boyutlu tapestry dokumalarını da yanlarında taşıyarak onlardan çadır, perde, çatı ve başka işlevler için kullanmışlardır. Bu dokumalar çeşitli kentsel törenlerde arka plan ve balkon süslemelerinde, protokol hediyesi olarak da kullanılmıştır (HAMİDOVA, 2012:128).

Standen (1987: 4) "tapesry türü dokumalar çok erken dönemlerden günümüze kadar Çin ve Peru'da yapılmaktadır fakat bu teknikle yapılan, büyük boyutlu, yün duvar halıları Kuzey Avrupa kaynaklıdır" demesine rağmen; binlerce yıl öncesinde Mısır ve Yunanistan gibi eski medeniyetlerin ilk buluntularında görülmektedir. Bundan 3000 yıl önce Mısır'da günümüz tapestrylerinin atası olan dikey tezgahlar

kullanılıyordu. Herodot, Kral Amasis tarafından Lacedaemonian'a gönderilen göğüslüğü tarif ederken; ketenden yapıldığını, üzerine altın ve pamukla birçok hayvan figürü ile süslendiğini belirtir (MÜNTZ,1885:5). "...1949-50 yıllarında Altay Dağlarının Pazırık ve Başadur vadilerindeki kazılar zamanı Hun Kurganları'nda ele geçen ve MÖ V. - III. yüzyıllara tarihlendirilen kilimde insan figürleri tasvir edilmiştir" (PAŞAYEVA vd, 2004:89).

Modern tarihin en karanlık dönemi, dokuzuncu yüzyılın sonundan on birinci yüzyılın sonu arasındır. Bu dönemde korkunç bir anarşi tüm Avrupa'yı istila etmiş ve Doğu'dan ithal daha zor hale gelmiştir. "Tapestry oldukça eski bir el sanatı olmasına karşın, erken ortaçağın düzensiz sosyo-ekonomik yapısında, içine kapalı manastır imalathaneleri dışında Avrupa'da 14. yüzyıl başlarına kadar önemli bir endüstriyel gelişim gösterememiştir" (ÖZAY,2001:18). Avrupa'nın ilk tapestryleri Almanya'da dokunmağa başlayıp daha sonra İskandinavya'da ve ardından da Flandra ve Fransa'da üretimi devam etmiştir. (HAMİDOVA,2012:128). 14. yüzyılda dokumacılık Fransa, Hollanda ve Belçika'da yoğunlaşmış; Arras ve Brüksel önemli dokuma merkezleri haline gelmiştir. Yine 15. yüzyılda Paris ve Tournai önemli bir dokuma merkezidir (YETİK, 2009:14). Bu dönemde dokunan devasa boyuttaki tapestryler İtalya, İngiltere ve İspanya'ya ihraç edilmişlerdir. 16. yüzyılda Flamanlar bu sanat dalında başı çekmişlerdir. 17. yüzyılın ilk yarısında ise gerilemeye başlayan Flaman dokumaları yine aynı yüzyılda Rubens'in katkılarıyla canlılık kazanmıştır (YETİK, 2009: 19). Böylece 1662-1663 yıllarında Fransa kralı XIV. Louis'in Maliye Bakanı Jean Baptiste Colbert (1619- 1683) Paris'teki tüm atölyeleri Fransa'nın en önemli Gobelins tapestry dokuma merkezinde birleştirerek kraliyet fabrikası kurmaya karar verdi (HAMİDOVA, 2012:129). İngiltere de Surrey'de Thames nehri üzerine kurulmuş Mortlake adında önemli bir dokuma merkezine sahipti. I. James'in buyruğuyla 1619'da kurulan fabrikada Flaman işçiler çalışıyordu (GRANT,2007:95). 18. yüzyıla gelindiğinde tapestry dokumacılık Fransa'da Gobelins, Beauvais ve Aubusson olmak üzere üç merkezde yoğunlaşmıştır. 19. yüzyılda gerilemeye başlayan sanat dalı, William Morris ve arkadaşlarının başlattığı Arts & Crafts hareketiyle canlanmış fakat bir daha eski görkemine kavuşmamıştır.

Real Alcázar De Seville

8. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar İber Yarımadası, iki güçlü kültür olan Müslümanların ve Hıristiyanların birlikte yaşadığı topraklar olmuştur. Yarımadadaki Hıristiyan krallıklarda Müslümanlar, Endülüs'te ise Hıristiyanlar ve Yahudiler yaşamıştır. Bu kültürel melezlik mimari ve sanata da yansımıştır. Seville'de Alcazar Sarayı'nın bulunduğu coğrafi alandaki yerleşim, M.S. 3. – 4. yüzyıllara kadar geriye gitmektedir. M.S. 4. – 8. yüzyıllar arasında ise; hem dini amaçla hem de defin alanı olarak kullanılmıştır (EDİTORİAL PALACIOS Y MUSEOS, 2014: 8-19). Saray Müslüman ve Hıristiyan hükümdarlar tarafından birçok aşamada inşa edilmiştir. Beş yüz yıllık bir zaman diliminde paylaşılan ortak yaşam, sarayın bölümleri yapılırken de ortaya çıkmış; bir sanattan diğerine başarılı geçişler yapılmıştır. Orijinal saray, eski Roma surlarının dışında kalan alana 1181-1364 yılları arasında inşa edilmiştir. 11. yüzyılda Endülüs Devleti parçalandığında Sevilla, Ebu'l-Kâsım Muhammed ibn Abbad'ın yönetiminde İslam kültürünün merkezi olmuştur. Abbadiler döneminde, Alcazar batıya doğru genişletilmiş ve yeni bölüme Kasr el-Mübarek adı verilmiştir. 1248 yılında III. Ferdinand bölgeyi almış ve oğlu X. Alfonso sarayı Gotik tarzda yenilemiştir. 14. yüzyıl ortalarında Patio del Yeso'nun yanına The Salan de Justicia (Adalet Salonu) eklenmiştir. Bu salonda geleneksel Müslüman süsleme tarzı ile Kastilya amblemleri beraber kullanılmasından oluşan *mudeccer üslubu* hakimdir. Yüzyıllar içinde Alcazar Sarayı dönemlerin sanatsal üsluplarına göre yenilenmiştir. "1516'da V. Charles'ın emriyle Rönesans tarzına, 1700'lerde Barok tarzına ve en son 1833 yılında II. Isabella'nın emriyle Romantik tarza dönüştürülmüştür" (EDİTORİAL PALACIOS Y MUSEOS, 2014: 27).

"Tunus'un Fethi" Konulu Tapestryler

Alcazar Sarayı'ndaki Salón Los Tapices'de (Tapestry Salonu), 1548 – 1554 yılları arasında Brüksel'de dokutulmuş, on iki parçadan oluşan *The Conquest of Tunis* (Tunus'un Fethi) serisinin altısı sergilenmektedir.

Dokumaların sanatsal değerinin yanı sıra; tarihi bir olayı anlatması açısından da çok büyük bir önemi vardır. Aynı zamanda Habsburg Hanedanlığı'nın askeri gücünü de ortaya koymaktadır. Şöyle ki; Akdeniz yüzyıllardır bölgede yer alan imparatorluklar için değerli bir hâkimiyet bölgesi olmuştur. 16. yüzyıla gelindiğinde ise; Akdeniz'in iki ucunda olan Osmanlı İmparatorluğu ve İspanyol Krallığı aynı amaçların doğrultusunda

karşı karşıya gelmişlerdir. Her iki imparatorluk da dini, siyasi ve ekonomik politikaları doğrultusunda genişlemeye çalışmaktaydılar.

Akdeniz’de birbirlerine rakip olarak ortaya çıkan taraflar, yoğunluğu değişmekle birlikte üç yüz yıl sürecek bir rekabet ve mücadelenin içerisine girdiler. Mücadelenin ilk aşaması, iki tarafın doğrudan donanma savaşlarına giriştiği ve birbirlerine üstünlük sağlamak için yoğun çaba sarf ettiği XVI. yüzyılda gerçekleşti (BAL, 2011: 202).

1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman Barbaros’u İstanbul’a çağırıp, Cezayir Beylerbeyi ve Kaptan-ı Derya olarak atamıştır (BİLGİN, 2013: 35). Barbaros Hayrettin Paşa Ege Denizi’nden aşağıya doğru inerek, Hafis ailesinden Mevlây Hasan’ın hâkimiyetindeki Tunus’a gelmiştir. Danişmend (1971) yazısında; Cezayir Sultanı Barbaros Hayrettin Paşa’nın komutasındaki Osmanlı donanmasının Akdeniz’i tamamen kontrol altına alma sürecinden ve Avrupa devletleri üzerinde oluşturduğu rahatsızlıktan bahsetmektedir. Bu durum üzerine İspanya Tunus’u geri almak için yeniden bir donanma oluşturmuştur. 1535 yılında V. Carlos (çeşitli kaynaklarda V. Karl, Şarlken, V. Charles, Charles Quint olarak da geçmektedir) Andrea Doria komutasındaki üç yüz gemi ve 25 bin askerle Tunus’u işgal etti. “Barbaros uzun mukavemetten sonra Tunusluların hinayeti neticesinde bir kısım gemilerle Cezayir’e çekilmeye mecbur oldu” (UZUNÇARŞILI, ty:373).

Böylesine bir siyasi ortam içinde “The Conquest of Tunis” tapestry serisinin çizimleri; saray ressamı, gravür sanatçısı ve tasarımcı Jan Cornelisz Vermeyen (1500 – 1559) tarafından, üretimi ise önce Brüksel’deki Willem de Pannemaker atölyesinde yapılmıştır. “Sonra V. Philip’in kurdurduğu Madrid’teki Royal Santa Barbara Tapestry Factory’de üretilmiş olanlar da vardır. Bu altı tapestry 16. yüzyılda yapılmış örneklerin yıpranması nedeniyle 18. yüzyılda yapılmış kopyalarıdır” (EDİTORIAL PALACIOS Y MUSEOS, 2014:146). Dokümanlar dönemin özellikleri hakkında birçok bilgi içermektedir: Giyim kuşam, tekstil ürünleri, yaşayış ve beslenme alışkanlıkları, coğrafi özellikleri, şehirleşme biçimleri, bölgenin florası ve hayvanları, savaş taktikleri, aletleri, gemi biçimleri gibi. Tapestrylerin bir diğer özelliği de; her birinin üst kenarına yerleştirilmiş kartuşa İspanyolca, alt kenardaki kartuşa Latince olarak yazılmış savaş

kronolojisidir. Tüm dokumaların sol ve sağ kenarlarında ise; geometrik süslemeler yer almaktadır.

Yapımlarında çözümlerde Lyon yünü, atkılarda ise 63 farklı renk Granada ipeği, 7 farklı altın ve 3 farklı gümüş iplik çeşidi kullanılmıştır. On iki tapestry'nin on tanesi günümüze ulaşmıştır ve desen kartonları Viyana'da Kunsthistorisches Müzesi'ndedir. Bunlar sırasıyla;

The Map, The Review of the Troops at Barcelona, The Landing at La Goulette, The Attack on La Goulette, The Naval Battle off La Goulette, The Enemy Sortie from La Goulette, The Taking of La Goulette, The Taking of Tunis, The Sack of Tunis ve The Re-embarkation of the Army at La Goulette'dır. Sekizinci The Battle of the Tunisian Wells ve on birinci The Enemy Encamped at Rada tapestryleri kayıptır (<http://www.flandesenhispania.org>).

Kronolojik bir sırayla sergilenen dokumaların bazı parçaları başka koleksiyonlarda olduğundan, dokunuş sırasıyla verilmiştir.

- İlk tapestry *The Map* (Harita): 520 x 895 cm. boyutlarındadır. İzleyici için, diğer tapestryler hakkında bir başlangıç ve bilgilendirme niteliği taşımaktadır. Dokumanın teması 1535 yılındaki Akdeniz'i, İspanya, Tunus ve önemli liman şehirlerinin topografik tasviridir (Resim.1). Dokumada Akdeniz havzasının hassas bir coğrafi konumunun yanında, karmaşık askeri bir lojistik ve Habsburg güçlerinin ilerlemesi de detaylı olarak görülmektedir (Resim.1 a-b). Aynı zamanda diğer tapestrylerde de kendini resmetmiş olmasına rağmen; dokumanın sağ alt köşesinde Jan Cornelisz Vermeyen kendini kürsü önünde çizmiştir.

Resim.1: İlk tapestry "The Map" (Foto: Didem Özhekim Atış, 2014)

Resim.1 a-b: İlk tapestry “The Map” detayları (Foto: Didem Özhekim Atış, 2014)

- Yedinci tapestry *The Capture of La Goulette* (La Goulette’in Fethi): 525 x 920 cm. boyutlarında olan örnek; V. Charles’ın filosunun La Goulette limanına varışını anlatmaktadır (Resim.2). Avrupa ordusunda bulunan İtalyan, Portekiz, Alman ve İspanyol askerlerinin, çeşitli boyutlardaki kalyon, kadirga ve teknelerle karadan ve denizden Tunus limanına saldırısı betimlenmiştir (Resim. 2 a-b).

Resim.2: “The Capture of La Goulette” (Foto: Didem Özhekim Atış, 2014)

Resim.2 a-b: “The Capture of La Goulette” detayları (Foto: Didem Özhekim Atış, 2014)

- Dokuzuncu örnek *The Capture of Tunis* (Tunus’un Fethi): La Goulette zaferinden kısa süre sonra V. Charles’ın ön saflarda yer aldığı, Türk ve Hıristiyan askerlerin savaşı betimlenmiştir (Resim.3). Tapestrynin arka planında tüm dokumalarda olduğu gibi coğrafi plan ve Avrupa birliklerinin Tunus şehrine saldırısı gösterilmiştir. Dokumanın sağ kısmında savaş alanına doğru ilerleyen birlikler bulunmaktadır. Sahnenin ön planında ise Müslümanlar (Resim. 3 a-b) Hıristiyan tutuklulara saldırmaktadır.

Resim.3: “The Capture of Tunis” sahnesi (Foto: Didem Özhekim Atış, 2014)

Ressam Vermeyen’in bu savaşa gözlemci olarak gitmesi, savaşı çeşitli yönleriyle kaydetmesi, tüm sahnelerin taslaklarını birebir görerek çizmesi; “The Conquest of Tunis” tapestry serisinin bu derecede gerçekçi olmasını sağlamıştır. Aynı zamanda ressam tüm on iki resmi, desen kartonuna kendi geçirmiş; böylece ortaya belgesel nitelikte, savaşın bir çeşit görsel kanıtlarını ortaya koymuştur.

Resim 3 a: Tapestrydeki savaş sahnesi (Foto: Didem Özhekim Atış, 2014)

Resim 3 b: Tapestrydeki Müslüman asker (Foto: Didem Özhekim Atış, 2014)

- Onuncu tapestrynin ismi *The Sack of Tunis* (Tunus Yağması) (Resim.4): 527 x 835 cm. boyutlarında olan dokumanın dm'deki çözgü sıklığı 75 – 80 arasında değişmektedir. Konu olarak arka planda Tunus'un çok detaylı panoramik bir görüntüsü, orta alanda Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşan figür grupları betimlenmiştir. Her insan, hayvan ve mimari unsur en ince ayrıntısına kadar sunulmuştur (Resim.4 a-b).

Resim.4: “The Sack of Tunis” sahnesi (Foto: Didem Özhekim Atış, 2014)

Resim.4a-b: “The Sack of Tunis” dokuma detayları (Foto: Didem Özhekim Atış, 2014)

- On birinci örneğin ismi *The Army Camping at Rada*’dır (Rada’daki Savaş Kampı) (Resim.5): On iki 16. yüzyıl orijinal dokumanın iki parçası (sekizinci ve on birinci) 18. yüzyılda kaybolmuştur.

Resim.5: “The Army Camping at Rada” (Foto: Didem Özhekim Atış, 2014)

Resim.5a-b: “The Army Camping at Rada” detaylar (Foto: Didem Özhekim Atış, 2014)

Bunun üstüne, Kral ressamına en olası şekilde seriyi tamamlamasını emretmiştir ve Vermeyen de Tunus’un coğrafi ve topografik yapısı, bitki ve hayvan çeşitliliği ile kamp yaşamını tasvir etmiştir (Resim. 5a-b). Tapestrynin arka planında hareket halindeki birlikler vardır. Ön planda ise Kralın emriyle elde edilen gemilere binme özgürlüğüne sahip olan Mağribiler görülmektedir.

- On ikinci tapestry *The Re-Embarkation of The Army at La Goulette*’dir (Ordunun La Goulette Limanına Yeniden Çıkışı): Serinin son dokuması 525 x 980 cm. boyutlarındadır. İmparatorun zaferinden sonra filonun La Goulette limanından ayrılışının organizasyonu resmedilmiştir (Resim.6). Tapestrynin bir tarafında limandan mahkumların gemilere transferi görülürken, öbür tarafta günlük yaşamın süregelişi gösterilmiştir (Resim 6 a-b).

Resim.6: "The Re-Embarkation of The Army at La Goulette" (Foto: Didem Özhekim Atış, 2014)

Resim.6 a-b: Tapestryden detaylar (Foto: Didem Özhekim Atış, 2014)

SONUÇ

16. yüzyıl tüm dünyada olduğu gibi, Akdeniz çevresinde de büyük güçlerin savaşlarına tanık olmuş bir bölgedir. Bunun başlıca sebepleri arasında, ipek ve baharat yollarının kontrolü, yeni keşifler ve buralardan elde edilecek ekonomik üstünlükler sayılabilir. Aynı süreçte Müslüman ve Hıristiyanların genişleme talepleri de devreye girince; Akdeniz'in iki kıyısındaki İspanyol ve Osmanlı ordularının karşılaşmaması imkansız duruma gelmiştir. Dönemin sanatsal ve kültürel yapısı gereği, tapestry sanatı en görkemli günlerini yaşamaktadır. Birçok ünlü saray ressamı tapestryler için resimler yapmakta, desen kartonları oluşturmakta ve yüksek bütçelerle dokunmaktadır. Antik dönemlerden beri hemen hemen tüm kültürler tarafından bilinen, Avrupa'da 14. yüzyılda iç mekanları ısıtmak, mekanları birbirinden ayırmak için kullanılan tapestryler; bu yüzyılda sosyal statü ve güç göstergesi olmuşlardır. Kutsal Roma İmparatoru, İspanya Kralı, Habsburg Hollandası Lordu ve Burgundi Kontu gibi sıfatlar taşıyan V. Charles'ın Tunus'u Osmanlılardan geri almasını betimleyen dokumalar aynı zamanda son derece yüksek kaliteli malzemelerle üretilmiş ve dönemin tarihi bir olayını da son derece gerçekçi bir biçimde yansıtarak, tarihe ışık tutmuştur.

KAYNAKÇA

BAL, Faruk. “XVI. Yüzyılda Osmanlı-İspanya İktisadi İlişkileri: Akdeniz’de Rekabet”, Öneri Dergisi, C:9, S:36, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayını, s. 201-211, 2001.

BALPINAR Acar, Belkis. Kilim – Cicim –Zili – Sumak Türk Düz Dokuma Yaygıları, İstanbul, Eren Yayınları, 1982.

BİLGİN, Feridun. “Osmanlı Hakimiyetindeki Tunus’a Endülüs Müslümanlarının (Müdeccenler-Moriskolar) Göçleri (XVI.-XVII. Asırlar)”, Akademik İncelemeler Dergisi, C:8, S:1, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s. 29-49, 2013, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/akademikincelemeler/issue/view/5000005044>, 25.01.2015.

BURNHA, Dorothy K. A Textile Terminology Warp & Weft, London, Routledge & Kegan Paul Ltd., 1981.

CALVERT, Albert F. The Spanish Royal Tapestries, London, John Lane Company, 1921,

https://archive.org/stream/spanishroyaltape00calvuoft/spanishroyaltape00calvuoft_djvu.txt, (28.11.2014).

CASTIÑEİRAS, Manuel. The Creation Tapestry, Capital Catedral de Girona, Museu Nacional D’Art De Catalunya, 2011.

Danışmend, İsmail Hami. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt:2, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1971.

Editorial Palacios y Museos. The Real Alcázar of Seville, Spain, P&M., 2014.

Foundaciõn Real Fábrica de Tapices. Real Fábrica De Tapices, Madrid, IconMedialab., (ty).

GRANT, Sarah. “15.–18. Yüzyıllar Arasında Avrupa Duvar Halıları Tekstilin Aristokratları”, P Dünya Sanatı Dergisi (44), s.92-105, 2007.

HAMİDOVA, Ümbülbanu. “Ortaçağ Tapestry Dokumaları”, Akdeniz Sanat Hakemli Dergi, I. Uluslararası Moda ve Tekstil Tasarımı Sempozyumu Bildirileri Özel Sayısı-I (4:7:4), Antalya, s. 127-129, 2012.

MÜNTZ, Eugéne. A Short History of Tapestry. From the Earliest Times to the End of the 18th Century, London, Paris, New York & Melbourne, Cassell & Company, Limited,

1885, https://archive.org/stream/shorthistoryofta00mn/shorthistoryofta00mn_djvu.txt, (29.11.2014).

ÖZAY, Suhandan. Dünden Bugüne Dokuma Resim Sanatı, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

PAŞAYEVA, V., Hamidova, Ü. "Azerbaycan Tapestry Sanatının Gelişme Süreci", Atatürk Üniversitesi Sanat Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi (5), Erzurum, s. 89-96, 2004.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. Büyük Osmanlı Tarihi, II. Cilt, 7. Baskı, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII. Dizi, (ty).

Yetik, Semra. 20. ve 21. Yüzyıllarda Türk Resim Sanatında Tekstil Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2009.

<http://www.flandesenhispania.org>, (21.12.2014).